

STANISŁAW PRZEPIERSKI OP

ANALIZA SEMIOTYCZNA SYMBOLICZNYCH FUNKCJI KRZYŻA

Panu Profesorowi Jackowi Juliuszowi Jadackiemu

Treść: 1. Symbolika pozachrześcijańska – znaczenia krzyża i ich rodzaje. 2. Symbolika krzyża w chrześcijaństwie: znaczenie literalne (*sensu stricto*, *sensu largo*) i przenośne. 3. Przedstawienia krzyża. 4. Krucyfiks: symboliczne i realistyczne przedstawienia postaci Ukrzyżowanego. 5. Szczegóły ikonograficzne przedstawienia postaci ukrzyżowanego Chrystusa. Analiza funkcji pełnionych przez ubiór, koronę ciemnową, gwoździe, napisy, ciało Chrystusa, głowę, układ rąk. 6. Pole semantyczne krucyfiksu. Funkcje przedstawionych osób, zwierząt, ciał niebieskich, czaszki, drabiny, Szatana, Aniołów, Kościoła i Synagogi, kierunku wpływającej z ran Chrystusa krwi, światła, przepaski na biodrach. 7. Kolor i materia krzyża. 8. Krzyż w teologii katolickiej. 9. Krzyż jako znak przegnięcia.

1. SYMBOLIKA POZACHRZEŚCIJAŃSKA

Krzyż był symbolem powszechnie używanym w świecie starożytnym. Używali go: Sumerowie, Asyryjczycy, Celtowie, Fenicjanie, Egipcjanie, ludy azjatyckie, Persowie, Etruskowie, Grecy, Rzymianie, Germanowie, Skandynawowie¹. W większości wspomnianych kultur dominuje odniesienie solarne krzyża (znak kosmiczny), nawiązujące do «ruchu» tej gwiazdy po niebie, jego rytmiki, życiodajnej energii jej promieni, ich ciepła mającego wpływ na plenność roślin, a także ze względu na właściwą promieniom zdolność wywoływania u ludzi nadziei i radości, w opozycji do ciemności, wywołającej w człowieku starożytności lęk, trwogę i bezradność (stąd m. in. władcy często ubierali się w świecące ozdoby). Lista możliwych znaczeń tego symbolu jest długa². Tak więc krzyż był symbolem: (1) słońca³; (2) gwiazdozbioru „Krzyż Południa”; (3) nieba; (4) ognia; (5) fallusa; (6) amuletu⁴; (7) narzędzia męki i stra-

¹ Krzyż występuje na tle koła albo jako tzw. *hakenkreuz* u Sumerów w starożytnych Indiach i u ludów mieszkających wzdłuż Dunaju w epoce neolitycznej. Por. hasło: „krzyż”, [w:] Manfred Lurker, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*, [tł. Kazimierz Romaniuk], Pallottinum, Poznań 1989, s.101-103.

² Por. hasło: „Krzyż”, [w:] Władysław Kopaliński, *Słownik symboli*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1990, s. 174-175.

³ Tak było u Asyryjczyków, Celtów i Egipcjan.

⁴ Ze względu na podobieństwo do miecza w magii sympatycznej używano krzyża jako znaku apotropaicznego; krzyże utykano także w glebę, chcąc zapewnić urodzaj – w przedświadczeniu, że symbolizują one działanie słońca lub fallusa.

chu⁵; (8) człowieka z rozkrzyżowanymi ramionami; (9) ptaka z rozpostartymi skrzydłami; (10) granicy posiadłości (w Skandynawii)⁶; (11) narady wojennej (ognisty krzyż – zwyczaj staroskandynawski oraz szkocki)⁷; (12) kalectwa, podparcia (kuli w kształcie «krzyża tau»); (13) ofiary zastępczej⁸; (14) miłości seksualnej; (15) życia i nieśmiertelności⁹; (16) śmierci; (17) elementu boskości w ptaku i człowieku; (18) potęgi; (19) kary; (20) udręki; (21) cierpienia; (22) osi świata oraz czterech jego kierunków; (23) czterech wieków świata; (24) wieczności; (25) wiecznej pamięci¹⁰; (26) wiecznego szczęścia; (27) męskiego stwórcy; (28) stwórczej siły; (29) źródła użyźniających opadów; (30) czterech dziedzin ducha; (31) ducha i materii; (32) połączenia przeciwieństw; (33) drabiny (także mostu) do nieba¹¹; (34) dziesięciu lat¹²; (35) dawań.

Z okresu przedchrześcijańskiego najbardziej znanymi rodzajami krzyża są:

(a) krzyż mistyczny – symbolizujący Słońce, cztery strony świata, oś ziemską, zenit-nadir, wschód zachód, przód-tył, północ-południe, stronę lewą-prawą; krzyż ten jest przeciwieństwem smoka gryzącego własny ogon (ouroborosa – reprezentującego odwieczny Chaos; a przeciwieństwo polega na tym, że krzyż, co do kształtu, jest «rozszczepieniem» «koła» reprezentowanego przez smoka gryzącego, własny ogon; swoiste rozerwanie cykliczności);

(b) krzyż wpisany w koło (u ludów azjatyckich i Germanów) – symbolizujący Słońce, oznaczający okrągły rok, zasadę twórczą, zdrowie i życie¹³;

⁵ Krzyż stał się takim symbolem, odkąd zaczęto stosować karę śmierci przez ukrzyżowanie. Najprawdopodobniej po raz pierwszy wprowadzili tę karę Babilończycy i Persowie, a następnie – dzięki Fenicjanom i Kartagińczykom – przeszła ona do imperium Aleksandra Wielkiego i Diadochów – a zwłaszcza Antiocha Epifanesa – i Rzymian. Nie stosowali tej kary Grecy i Egipcjanie. Por. hasło: „Krzyż”, [w:] Eugeniusz Dąbrowski (red.), *Podręczna encyklopedia biblijna*, t. 1, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 1959, s. 704. Władysław Kopaliński wzmiankuje o krzyżu jako drzewie szubienicznym bóstwa urodzaju. Święty król po kastracji powieszony na drzewie powinien zmartwychwstać na wiosnę, gdy zazielenia się liście. Takie wierzenia zdaniem Kopalińskiego o dały początek karze krzyżowania – por. hasło: „krzyż”, [w:] [Władysław Kopaliński 1990], s. 175.

⁶ Prawdopodobnie takie użycie krzyża związane jest z przypisywaniem mu właściwości apotropaicznych.

⁷ Por. hasło: „Krzyż”, [w:] [Władysław Kopaliński 1990], s. 175.

⁸ Ognisty krzyż – to substytut ofiary z ludzi składanej bogom urodzaju.

⁹ Krzyż zbudowany jest w tym wypadku na planie litery X. W takiej postaci symbolizuje połączenie Górnego i Dolnego Świata, doskonałość, klepsydrę do mierzenia czasu.

¹⁰ W przedchrześcijańskiej Skandynawii krzyż umieszczano na grobach władców i bohaterów. Por. hasło: „Krzyż”, [w:] [Władysław Kopaliński 1990], s. 175.

¹¹ Być może jest to jednak wpływ religii objawionej.

¹² Jest to związane z podobieństwem kształtu krzyża do litery X. Znak ten często umieszczano na starożytnych monetach i stelach.

¹³ Krzyż wpisany w koło przejęty został później przez chrześcijan jako symbol rzeczywistości supranaturalnego oraz zbawienia świata; koło z czasem przybierało postać wieńca laurowego – zob. tzw. «znak Pachomiusza». Por. Bogusław Nadolski, *Liturgia*, t. 1, Pallottinum, Poznań 1989, s. 157.

(c) swastyka¹⁴ (w sanskrycie: 'swastika' – 'wiodący do dobrobytu') – inna nazwa gammadion (od nazwy greckiej litery 'γ') – znak powstały z czterech liter 'γ' złączonych podstawami, ułożonych pod kątem prostym względem siebie tak, że górne części liter są ułożone prawoskrętnie; symbolizuje wschodzące słońce (ruch życia; promienie słoneczne załamane w prawo «ku ziemi»), dzień oraz życie, a także ogień;

(d) krzyż egipski – złożony z litery tau¹⁵ i uchwytu pośrodku górnej linii – tzw. ANKH «klucz życia» atrybut bogów starożytnego Egiptu; był swoistym schematem: uchwyt – w kształcie koła – symbolizował słońce unoszące się nad widnokretem, symbolizowanym przez linię poziomą litery tau; linia pionowa (długa) miała obrazować energię słoneczną – promienie zapładniające życie ziemie; stąd właśnie krzyż ten odnoszono również do mężczyzny i kobiety, do Nieba i Ziemi, do wiedzy boskiej (jako klucz wyrażał życiodajną siłę słońca), do życia wiecznego¹⁶;

(e) krzyż grecki (łac. *crux quadrata*) o czterech równych promieniach, znajdowany na starożytnych monetach, medalach, pomnikach, ceramice asyryjskiej, fenickiej, egipskiej, perskiej, etruskiej – symbolizujący wieczność, potęgę twórczą, ogień (dwa drewna do rozniecania ognia przez pocieranie), spółkowanie, płodność, także przyszłe życie; krzyż ten był atrybutem bóstw wodnych¹⁷.

2. SYMBOLIKA KRZYŻA W CHRZEŚCIJAŃSTWIE

Jest raczej mało prawdopodobne, aby krzyż Chrystusa miał związek z krzyżem kosmicznym.

W Starym Testamencie o krzyżowaniu się nie wspomina. Występował jedynie zwyczaj wieszania ciał nieżyjących już skazańców na drzewie, z intencją większego pohańbienia zmarłego¹⁸. Istnieją jedynie tzw. typy (zapowiedzi) krzyża Chrystusa w postaci np. węża miedzianego, zawieszzonego z rozkazu Boga na drzewie („Każdy ukąszony, jeśli tylko spojrzy na niego, zosta-

¹⁴ Por. Manfred Lurker, *Przesłanie symboli w mitach, kulturach i religiach*, Znak, Kraków 1994, s. 148n. Swastykę wzbogacano o dodatkowe znaczenia przez odpowiednie modyfikacje kształtu poszczególnych elementów – np. swastyka utworzona z czterech postaci kobiet o włosach rozwianych w prawo – co symbolizować miało witalną siłę ożywiająca całe stworzenie, jak w wypadku swastyki z ceramiki z Samarra. Por. [Manfred Lurker 1994], s. 156. Znak z promieniami załamanymi w lewo nazywa się sauwastyką i symbolizuje zachodzące słońce, noc oraz śmierć.

¹⁵ Sama litera *tau* uważana była także za symbol fallusa.

¹⁶ Por. hasło „krzyż”, [w:] [Władysław Kopaliński 1990], s. 175.

¹⁷ Na jednej ze stel asyryjskich król Szamszi-Adad (824 – 810 przed Chr.) nosi zawieszony na sznurku u szyi krzyż w kształcie *crux quadrata*. Por. hasło: „krzyż”, [w:] [Manfred Lurker 1989], s. 101-103.

¹⁸ Po ukamienowaniu skazanego na śmierć zloczyncy jego ciało zawieszano na drzewie (Pwt 21, 2 Inn; por. także Rdz 40, 19).

nie przy życiu” – por. Lb 21, 8)¹⁹ lub kreślenia znaku Taw na czołach tych, którzy zachowali wiarę (por. Ez 9, 4)²⁰.

W języku religii chrześcijańskiej słowo „krzyż” ma następujące znaczenia:

- (1) literalne – przy którym oznacza narzędzie tortury²¹;
 - (a) w sensie ścisłym oznacza rzeczywisty krzyż (łac. *crux realis*), na którym umarł Chrystus²²;
 - (b) w sensie szerokim (co występuje najczęściej) oznacza wyobrażenie rzeczywistego krzyża (łac. *crux exemplata*) wykonane np. z drewna, kamienia, metalu, a także wryte, namalowane lub też zakreślone (łac. *signum crucis, crux usualis*) w powietrzu podczas modlitwy oraz w trakcie błogosławienia;
- (2) metaforyczne – przy którym odnosi się do:
 - (a) tajemnicy Odkupienia;
 - (b) nauki chrześcijańskiej;
 - (c) cierpienia znoszonego po chrześcijańsku.

3. PRZEDSTAWIENIA KRZYŻA (CRUX EXEMPLATA)

Pierwsze pokolenia chrześcijan – zwanych pogardliwie przez współczesnych czcicielami krzyża (łac. *religiosi crucis*) – naznaczali (przez grawero-

¹⁹ Dostrzeżenie analogii między węzem na palu oraz ukrzyżowanym Chrystusem – ze względu na podobieństwo skutków dla ludzi wierzących – jest wynikiem zestawienia tych dwóch znaków przez samego Chrystusa: „A jak Mojżesz wywyższył węza na pustyni, tak potrzeba, by wywyższono Syna Człowieczego, aby każdy kto w Niego wierzy, miał życie wieczne” (J 3, 14), a także dalszej refleksji teologicznej, prowadzącej do dostrzeżenia podobieństwa w zachodzeniu, zarówno w pierwszym, jak i w drugim wypadku, pierwotnej inicjatywy Boga («inicjatywy miłosierdzia», wyrażającej się w pragnieniu ocalenia ludzi od nieszczęścia – w pierwszym wypadku śmierci spowodowanej jadem zmiju, w drugim wypadku «śmierci wiecznej» wynikającej z popełnionych grzechów) oraz konieczności wiary, jako niezbędnego środka do otrzymania wspomnianych łask. Podobieństwo, o którym mowa, nie wynika więc z samej natury wymienionych wyżej znaków, lecz z szerszego pola semantycznego tychże znaków – tj. kontekstu Objawienia i wiary.

²⁰ W starożytnym alfabecie hebrajskim litera Taw miała kształt krzyża. Był to znak ocalenia – por. także Ap 7, 2n; Ap 14, 12.

²¹ Rzymianie rezerwowali karę przez ukrzyżowanie głównie dla niewolników, buntowników i piratów. Badania archeologiczne wskazują, że istniały dwa rodzaje krzyży: zwykłe i złożone. Krzyż zwykły – to zaostroszony pal, którym przeszywano skazańca lub na który go wbijano (ten rodzaj krzyża wymienia S e n e k a, *Epist.* XIV). Krzyż złożony – to dwie belki połączone ze sobą najczęściej w kształcie: T, = lub (przy czym ostatni rodzaj krzyża złożonego nie jest potwierdzany przez wszystkich archeologów). Bywało, że na pionowej belce (podłużnicy) umieszczano dodatkowo tzw. ławeczkę w kształcie rogu (łac. *pegma sedile* – półka, ławka; inne nazwy łacińskie: *stipes* – kół, kolek; *staticulum* – posażek), która wystawała pomiędzy nóg skazańca i podtrzymywała jego tułów. Nad głową ukrzyżowanego umieszczano tabliczkę z wypisanym rodzajem winy. Ręce i nogi przywiązywano sznurami i rzemieniami, lub przybijano gwoździami do krzyża. Zwyczaj rzymski nakazywał przybijanie stóp dwoma gwoździami; jeden gwoździec dla dwóch stóp, a także podnózek (łac. *supp daneum*), pojawiły się w ikonografii w XIII w. Ten ostatni nie jest dostatecznie potwierdzony badaniami historyczno-archeologicznymi. Istnieje przypuszczenie, że jest on tworem ikonograficznym. Por. hasło: „krzyż” [w:] Eugeniusz Dąbrowski i (red.), *Podręczna encyklopedia biblijna*, t. I, Księgarnia Św. Wojciecha, Poznań 1959, s. 704-706, a także hasło „krzyż” [w:] Michał Nowodworski i (red.), *Encyklopedia Kościelna*, tom XI, Drukarnia F. Czerwińskiego i S. Niemiery, Warszawa 1878, s. 461-475.

²² Por. Mt 27, 32. 40. 42; Mk 15, 21, 30, 32; Łk 23, 26; J 19, 17. 19. 25. 31; I Kor 2, 8.

wanie) znakiem krzyża swoje sprzęty domowe, narzędzia, księgi oraz drobne przedmioty. Małe znaki krzyża (z racji prześladowań) noszono również na szyi.

Pierwsi chrześcijanie używali zasadniczo trzech form krzyża:

- (a) krzyż wcinany (łac. *immissa*) † (nazywany „łacińskim”) albo † (nazywany „greckim”);
- (b) krzyż rozłożony (łac. *patibulata*) T (o formie zbliżonej do greckiej litery „T” tau) zwany również krzyżem zbijany (łac. *commisa*) lub krzyżem św. Antoniego Pustelnika (w nawiązaniu do używania przez tego mnicha krzyża o takim właśnie kształcie);
- (c) krzyż ukośny (łac. *crux decussata*) – ✕ – (w kształcie greckiej litery „chi” – „X”), zwany także krzyżem św. Andrzeja (według najstarszych tradycji chrześcijańskich apostoł ten miał umrzeć na takim właśnie krzyżu); krzyż ten (znany i używany przed Chrystusem) łącznie z pierwszą literą greckiej inskrypcji Χριστός (*Christos*) – i jako taki był symbolem²³; (i) samego Chrystusa; (ii) krzyża (w znaczeniu szerszym) – tj. męki Chrystusa; (iii) męczeństwa św. Andrzeja; *crux decussata* pojawił się w ikonografii chrześcijańskiej dopiero w XIII wieku – opinie archeologów odnośnie do rzeczywistego stosowania tego rodzaju krzyża są podzielone²⁴; pozostaje zatem otwartym problemem, na ile ten rodzaj krzyża jest prostym znakiem memoratywnym śmierci św. Andrzeja, a na ile jest symbolem-akrostychem religijnym odnoszącym kształt narzędzia śmierci krzyża apostoła Andrzeja i samej jego śmierci – do śmierci krzyżowej Chrystusa.

W Średniowieczu mękę i śmierć Chrystusa wiązano symbolicznie z «Drzewem Życia» (łac. *arbor vitae*), które wymienia Księga Rodzaju (Rdz 2, 9). Związek ten średniowieczna sztuka sakralna obrazowała przez przedstawienie krzyża Chrystusowego (*crux exemplata*) w postaci drzewa z rozpostartymi gałęziami, przy czym tors i nogi Chrystusa umieszczane były w miejscu pnia tego drzewa, a rozłożone ramiona Chrystusa nakładały się na jego konary. Tak powstały symbol odnosił się do prawd o:

- (1) pierwotnym powołaniu człowieka do życia wiecznego w więzi z Bogiem;
- (2) Boskim zakazie spożywania owoców z «drzewa wiadomości dobra i zła» (Rdz 2, 16n);
- (3) kuszeniu człowieka przez szatana;
- (4) utracie więzi z Bogiem przez grzech nieposłuszeństwa;
- (5) utracie dostępu do «drzewa życia», czyli podleganie śmierci biologicznej oraz «śmierci duchowej» wyrażającej się zerwaniem więzi z Bogiem;

²³ Znak ten był często stosowany przez chrześcijan, także Julian Apostata nazywał prowadzone przez siebie prześladowanie chrześcijaństwa – „wojną z ✕”. Por. hasło: „Krzyż”, [w:] [Michał Nowodworski (red.) 1878], s. 461-475.

²⁴ Por. hasło: „Krzyż”, [w:] [Eugeniusz Dąbrowski (red.) 1959], s. 704-706.

- (6) całej historii zbawienia w poszczególnych jej etapach, wyznaczanych kolejnymi «doobjawieniami się»²⁵ (określenie moje – S.P.) Boga człowiekowi, nie mogącemu samodzielnie zmienić statusu «oddalenia» od Boga.
- (7) wypełnieniu Boskiej obietnicy zbawczej w zwiastowaniu i narodzeniu Chrystusa;
- (8) misji zbawczej przejawiającej się w nauczaniu, uzdrawianiu człowieka;
- (9) dramacie Izraela: odrzuceniu Chrystusa przez Sanhedryn;
- (10) ukrzyżowaniu – ekspiacyjnej męce i śmierci za grzechy człowieka, wyrażającej miłosierdzie Boga;
- (11) wezwaniu do naprawy życia (duchowo-moralnego) przez świadomą postawę wiary i współpracy z wolą Bożą objawioną przez Chrystusa;
- (12) wezwaniu do męstwa w znoszeniu wszelkich przeciwności napotykanych w realizacji woli Bożej, w dochowywaniu wierności Bogu, którego najwyższą miarą jest śmierć przyjęta z miłości do Boga, a która jest narzucona zzewnątrz człowiekowi – przez przeciwników wiary;
- (13) zbawczych owocach męki Chrystusa i uniwersalności odkupienia);
- (14) ponownym przyjściu Chrystusa i sądzie nad ludźmi²⁶;
- (15) wiecznym królestwie Chrystusa.

4. KRUCYFIKS

Krucyfiks (łac. *crucifixus*) to krzyż wraz z przedstawieniem postaci ukrzyżowanego Chrystusa (łac. *imago Crucifixi*)²⁷. Do Edyktu Mediolańskiego (Konstantyn Wielki 313 r.), czyli do momentu zakończenia pierwszego okresu prześladowań chrześcijan, a nawet jeszcze przez prawie dwa kolejne wieki, unikano przedstawiania postaci cierpiącego Chrystusa na krzyżu. Rodzaj kary – przeznaczony dla niewolników oraz najcięższych przestępców budził powszechną pogardę. Dla ludzi nie znających Ewangelii przedstawienie ukrzyżowanego Chrystusa było czymś odrażającym, a sam kult szaleństwem²⁸. Z tego właśnie powodu ikonografia wczesnochrześcijańska obfitowała w bogatą symbolikę «zastępczą», mającą omiąć tę «niewygodną» prawdę o sposobie śmierci Chrystusa. Ta «zastępcza» symbolika opierała się na opisach niektórych wydarzeń starotestamentowych, stano-

²⁵ Termin ukuty został na wzór Ingardenowskiego «dookreślania».

²⁶ „Wówczas ukaże się na niebie znak Syna Człowieczego, i wtedy będą narzekać wszystkie narody ziemi; i ujrzą Syna Człowieczego, przychodzącego na obłokach niebieskich z wielką mocą i chwałą” (Mt 24,30).

²⁷ W języku potocznym krucyfiks jest nazywany *pasją* (łac. *passio* – męka) lub *Bożą męką*. Por. hasło „Krucyfiks”, [w:] [Michał Nowodworski (red.) 1878], s. 439.

²⁸ „Sam wyraz «krzyż» powinien być daleko (*nomen ipsum crucis absit*) nie tylko od ciała obywatela rzymskiego, ale także od jego myśli, oczu i uszu. Bo nie tylko stosowanie tej kary śmierci (...), ale nawet napomknięcie o niej niegodne jest obywatela rzymskiego i człowieka wolnego” (Cyceron, *W obronie C. Rabiriusa* 5, 16) Cytat za hasłem: „Krzyż”, [w:] [Władysław Kopalinski, 1990], s. 175.

wiących tzw. figury²⁹ męki Chrystusa. Najczęstszymi zastępnikami wyobrażenia postaci ukrzyżowanego Chrystusa (i jego męczeństwa) były:

- (1) malowidła przedstawiające Abła zabijanego przez Kaina (por. Rdz 4,1-10);
- (2) malowidła przedstawiające Izaaka niosącego na plecach drwa, na których właśnie miał być złożony w ofierze lub też tego samego Izaaka klęczącego na ofiarnym stosie (por. Rdz 22, 1-18);
- (3) przedstawienia miedzianego węża zawieszzonego na palu (por. Lb 21, 4-9 oraz J 3, 14);
- (4) malowidła przedstawiające Mojżesza modlącego się z rozkrzyżowanymi ramionami (por. Wj 17, 8-16);
- (5) malowidła przedstawiające cierpiącego Hioba (por. Hi 2 – 41);
- (6) przedstawienia baranka wielkanocnego (por. Wj 12).

Ta forma «przekładu» męki Chrystusa na obrazy starotestamentowe zakłada oczywiście u odbiorcy odpowiednią wiedzę o tych ostatnich. Jest to zatem swoisty „przekład rememoratywno-plenarny” (na obrazy już znane i funkcjonujące w myśleniu i wrażliwości religijnej)³⁰ z jednoznaczną intencją poszerzenia dotychczasowego znaczenia symboli na sprawy związane z misją Chrystusa.

Sam znak krzyża «zaszyfrowywano» w postaci znaku kotwicy³¹. Stopniowo znak krzyża wprowadzono w pole semantyczne wymienionych znaków-symboli. I tak, z najczęściej stosowanym symbolem baranka łączono:

²⁹ Łacińskie słowo *figura* (greckie *τύπος* – ‘odcisk’, ‘forma’, ‘wzór’) używane jest przez egzegetów na określenie osób, przedmiotów, a także wydarzeń z historii zbawienia – opisanych w Starym Testamencie – które oprócz zwykłego swego znaczenia pełnią funkcję zapowiedzi wydarzeń mających się dokonać w przyszłości, zgodnie z planem Bożym (mówi się w tym wypadku, że oprócz zwykłego sensu posiadają również sens typiczny). Osoby, przedmioty i wydarzenia te stanowią w szczególności zapowiedź wydarzeń z Nowego Testamentu. Warto zauważyć, że przeszłe wydarzenia zapowiadają one przez jakiś konkretny swój aspekt. I tak np. Izaak niosący drewno na ofiarę, na której miał być złożony w ofierze Bogu przez swego ojca Abrahama jest figurą (typem) Chrystusa niosącego krzyż na Kalwarię. Pascha spożywana przez Żydów w Egipcie jest typem Ostatniej Wieczerzy (Eucharystii), a sam baranek ofiarny (oraz jego krew) jest typem Chrystusa i Jego Krwi. Przyszłe wydarzenia, osoby lub przedmioty nazywane są *antytypami*. Obydwa terminy „typ” i „antytyp” występują w Nowym Testamencie (Rz 5, 14), gdzie Adam jest typem Chrystusa, a Jezus jest antytypem wód potopu. Por. hasło: „sens biblijny”, [w:] [Eugeniusz Dąbrowski (red.) 1959], s. 505. Rozróżnia się trzy rodzaje typów: (a) mesjańskie zwane też prorockimi, odnoszące się do osoby Chrystusa; (b) anagogiczne (gr. *ἀναγωγία* – ‘wiodę wzwyż’), zwane także eschatologicznymi, dotyczące eschatologii; (c) tropologiczne (gr. *τροπία* – ‘obyczał’), zwane także moralnymi, dotyczące obyczajów. Niekiedy wszystkie trzy wymienione rodzaje typów występują razem; np. Jerozolima jest obrazem Kościoła (typ mesjański), Ojczyzny Niebieskiej (typ anagogiczny) i duszy człowieka sprawiedliwego (typ tropologiczny). Omawiane *przenośnie zapowiadające* w Biblii występują również pod zbliżonymi określeniami: „*hypodeigma* (wzór, a potem obraz zapowiadający odbicie czegoś, co ma nadejść), *paradeigma* (przykład), *parabole* (symbol), *skia* (cień), *mimema* (naśladownictwo)”. Zob. hasło: „typ”, [w:] [Xavier Léon-Dufour (red.) 1994], s. 992.

³⁰ *Lac. plenus* znaczy ‘pełny’, ‘napelniony’, ‘nasycony’.

³¹ Kształtem kotwica przypomina krzyż; kojarzy się ponadto z bezpieczeństwem, z zacumowaniem do portu – stąd określenia: „osiągnąć port zbawienia”, „dopłynąć do brzegów zbawienia” itp. – używane w języku chrześcijan. Nieco inny sens miał znak kotwicy – Polscy Walczący w czasie II wojny światowej; dwie litery «P» oraz «W» (będące skrótem nazwy organizacji) zostały złożone w ten sposób, że powstały znak kształtem przypominający właśnie kotwicę. Oprócz symboliki samego znaku-szyfru symboliczny wydzźwięk miało samo malowanie go na ścianach budynków jako znaku oporu.

- (a) przedstawienie ołtarza; baranek leżący na ołtarzu dla wyznawców judaizmu był to bardzo czytelny symbol: baranka z egipskiej Paschy³², «baranka wolności (wyzwolenia)»; przez chrześcijan odniesiony on został do ukrzyżowania Chrystusa – jego krew gładzi grzechy, a jedna z symbolicznych funkcji ołtarza nawiązuje do narzędzia śmierci Chrystusa (czyli właśnie do krzyża);
- (b) przedstawienie krzyża: baranek na tle krzyża, najczęściej w miejscu skrzyżowania belek (podłużnicy i poprzecznicy);
- (c) przedstawienie tronu: baranek na tronie pod krzyżem (zazwyczaj bogato zdobionym).

Około V w. zaczęto przedstawiać krzyże z samą głową lub popiersiem Chrystusa³³. Dopiero w czasach papieża Leona III (795-816) pojawiają się płaskorzeźby z całą postacią Chrystusa na krzyżu.

Największym problemem przy analizie funkcji symbolicznych krucyfiksu jest dokładne odróżnienie warstwy ikonizacyjnej tego znaku (zasadniczego obrazowania śmierci Chrystusa na krzyżu) od warstwy symboliczno-interpretacyjnej interpretacji teologicznych oraz warstwy osobistych przeżyć twórcy danego krucyfiksu. Wydaje się co prawda, że krucyfiksy oddające jedynie ewangeliczny opis męki Chrystusa są bardziej znakami ikonizacyjnymi aniżeli «czystymi» symbolami. Natomiast krucyfiksy wyraźnie «nasycone» teologicznie – są symbolami lub znakami ikonizacyjnymi religijnych wyobrażeń ich twórców. Sprawę komplikuje jednak fakt stopniowej transformacji ku wtórnemu usymbolicznieniu nawet najprostszego ikonu.

Warto zauważyć, że funkcje symboliczne krzyża zmieniają się wraz ze zmianą czasu, miejsca oraz osoby używającej krucyfiksu jako znaku. I tak krzyż w różnych okresach roku liturgicznego może wskazywać na inny aspekt symboliczny. Ów kontekst czasowy pełni wówczas funkcję sygnalizacyjną (wszystkich rodzajów), a także ewokacyjną (w zależności od konkretnych warunków: sublimacyjną, flektacyjną lub premonicyjną; co do konsedacyjnej – może ona wystąpić np. przy egzorcyzmach, a także w sy-

³² Krew baranka chroniła Żydów od śmierci – ostatniej plagi egipskiej (por. Wj 12). Baranek leżący na ołtarzu odsyła do Eucharystii, która jest swoistą egzemplifikacją męki i śmierci Chrystusa na krzyżu. Ten symbol na pewno był łatwiejszy do przyjęcia przez późniejsze pokolenia Żydów, gdyż wyobrażenie ukrzyżowanego Chrystusa wiązali z przekleństwem w Prawie: „Jeśli ktoś popełni zbrodnię podlegającą karze śmierci, zostanie stracony i powieszony go na drzewie – trup nie będzie wisiał na drzewie przez noc, lecz tegoż dnia musisz go pogrzebać. Bo wiszący jest przeklęty przez Boga. Nie zanieczyścisz swej ziemi, danej ci przez Pana, Boga twego, w posiadanie” (Pwt 21, 22n); ukrzyżowany Chrystus był więc postrzegany jako przeklęty przez Boga. Właściwe rozumienie Prawa, wyjście poza jego literę która przestaje obowiązywać z chwilą zaistnienia Odkupienia – tzn. z chwilą nadania Nowego Prawa – taski i Ducha Świętego, wskazuje św. Paweł, gdy mówi: „Z tego przekleństwa Prawa Chrystus nas wykupił stawszy się za nas przekleństwem, bo napisane jest: Przeklęty każdy, którego powieszono na drzewie” (Ga 3, 13; por. też Gal 3).

³³ Synod Trullański w 692 roku w kanonic 82 zawarł wskazania, aby zamiast baranka przedstawiać na krzyżu całą postać Chrystusa w formie wizerunku malowanego lub rzeźbionego. Por. hasło: „krucyfiks”, [w:] [Michał Nowodworski 1878 (red.)], s. 439.

tuacjach wielkiego napięcia duchowego – strachu, lęku przed zagrożeniem, np. w obliczu męczeństwa³⁴). W Wielki Piątek np. krucyfiks symbolizuje przede wszystkim samą śmierć Chrystusa, natomiast w Uroczystość Zmartwychwstania Chrystusa (tj. dwa dni później), ze stulą narzuconą na ramiona krzyża i zwisającą w dół podkreśla triumf Chrystusa, «Pana Życia». Krucyfiks niesiony podczas Drogi Krzyżowej w Wielki Piątek na ulicach Jerozolimy odnosi się bezpośrednio do zdarzeń opisanych w Ewangelii. Krucyfiks niesiony przez papieża w Wielki Piątek w rzymskim Koloseum przywołuje historyczne wydarzenie z Jerozolimy, ale dodatkowo ewokuje – symbolizuje również współdziałanie pierwszych chrześcijan w męce Chrystusa. Co innego symbolizuje krzyż na piersi biskupa, co innego zaś krzyż wieży kościoła: w pierwszym wypadku symbolizuje mianowicie władzę duszpasterską i nauczycielską w Kościele, w drugim – sygnalizuje chrześcijański charakter świątyni.

5. SZCZEGÓŁY IKONOGRAFICZNE PRZEDSTAWIENIA POSTACI UKRZYŻOWANEGO CHRYSSTUSA

Sam krzyż bez postaci Chrystusa słabiej oddziałuje na człowieka wierzącego, aniżeli krucyfiks. Bierze się to stąd, że sam krzyż jest zaledwie schematem męki Chrystusa, natomiast krucyfiks jest ikonycznym unaocznieniem tego wydarzenia. Uchwycenie funkcji semantycznych w pierwszym wypadku wymaga większego wysiłku intelektualnego (przez przypominanie sobie i uświadamianie męki Chrystusa – dokonujące się przez zwykłe skojarzenie belek krzyża z dziełem Chrystusa proklamowanym przez Kościół). Przedstawienie ikoniczne mocniej angażuje wyobraźnię (dzięki «przekazowi» większej ilości informacji na temat ofiary Chrystusa).

(1) UBIÓR

Zwyczaj rzymski nakazywał krzyżować skazańców całkowicie odartych z szat (przechodziły one na własność żołnierzy – egzekutorów wyroku). Jak się przypuszcza, w Palestynie, w związku z żydowskimi przekonaniem religijnymi dotyczącymi nagości ciała, odstępowano od tego zwyczaju i krzyżowano ofiary ubrane w przepaskę wokół bioder.³⁵

³⁴ W tym celu przypuszczalnie jeden z więźniów Oświęcimia paznokciami wyrzeźbił wzruszającą podobiznę ukrzyżowanego Chrystusa w tynku jednej z cel w bunkrze głodowym. Być może w tym wypadku pełnił on również funkcję propellacyjną: defensacyjną (chroniącą przed zwątpieniem w pomoc Boga?).

³⁵ Między Ojcami Kościoła istnieje rozbieżność stanowisk co do ewentualnej przepaski na biodrach Chrystusa. Św. Ambroży ([w:] *Komentarz do Ewangelii Łukasza* 10, 100), św. Atanazy ([w:] *Mowa o krzyżu i męce Chrystusa*, n. 20), św. Augustyn ([w:] *Państwo Boże* 16, 2) wyrażają pogląd, że dla większego poniżenia ukrzyżowano nagięgo Chrystusa. Por. hasło: „Krzyż”, [w:] [Michał Nowodworski (red.) 1878], s. 461-475.

W ikonografii przedstawienia ubioru ukrzyżowanego historycznie przybierały następującą postać:

- (a) najstarsze krucyfiksy³⁶ przedstawiają Chrystusa przyodzianego w colobium (łac.)³⁷; wydaje się, że w zamiśle twórców sama forma colobium pełni funkcję propellacyjno-defendacyjną (chroni przed zgorzeniem nagością ciała Chrystusa) oraz ewokacyjno – sublimacyjną;
- (b) z biegiem czasu skracano colobium do rozmiarów zasłony sięgającej od piersi do kolan – czyli tzw. perizonium (łac.), co było tendencją do uikonicznienia wydarzenia z kalwarii;
- (c) począwszy od Odrodzenia zasłonę zastąpiła powiewna opaska wokół samych bioder.

(2) KORONA CIERNIOWA

Starożytne krucyfiksy nie przedstawiają ukrzyżowanego Chrystusa w koronie cierniowej. Głowę Chrystusa najczęściej otaczano początkowo nimbem o kształcie koła lub stylizowanego krzyża. Niekiedy nad głową Chrystusa malowano wyłaniającą się z obłoku rękę Boga Ojca, trzymającą koronę królewską. Niektórzy malarze umieszczali również nad samą głową Chrystusa pojedynczą lub podwójną koronę. W XIII (a niekiedy i w XIV) w. głowę Chrystusa otaczano koroną w formie przepaski lub samą przepaską, co stanowiło ogniwo przejściowe do przedstawień głowy Chrystusa w cierniowej koronie, które zaczęły się pojawiać w tym czasie.

(3) GWOŹDZIE

Do XIII w. przedstawiano postać Chrystusa z czterema gwoździami (stopy ułożone były jedna obok drugiej i przybite każda osobnym gwoździem). Spełniało to funkcję sygnalizacyjną, a dokładniej informacyjno-memoratywną: informacyjną dlatego, że takie przedstawienie pełniło rolę przekazu religijnego – było swoistą katechezą; memoratywną zaś, ponieważ w połączeniu z poprzednią funkcją przywoływało tamto wydarzenie, włączając w duchowy wymiar ofiary Chrystusa tych, którzy przyglądali się uikonicznieniu wydarzenia z Kalwarii. Od XIII w. obserwuje się zwyczaj przedstawiania postaci Chrystu-

³⁶ Najstarszy krucyfiks, na którym widnieje przedstawienie całej postaci Chrystusa pochodzi z 586 r., z syryjskiego rękopisu Ewangelii, pochodzącego z klasztoru Zagba w Mezopotamii (por. hasło: „krzyż”, [w:] [Michał Nowodworski (red.) 1878], s. 461-475.

³⁷ Łac. *colobium* – szata lniana sięgająca do kostek, podobna do bluzy, lecz prawie bez rękawów (zaledwie zakrywały ramiona). Była to suknia używana przy zajęciach domowych; wychodząc poza dom mężczyźni zakładali na nią togę. Stosowali ją również niewolnicy. Por. hasło: „colobium”, [w:] [Michał Nowodworski (red.) 1878], s. 458n. Warto zauważyć, że żyjący w VI w. św. Grzegorz z Tours (ur. ok. 539 r. – zm. ok. 594 r.) wspomina o krucyfiksie z kościoła w Narbonne, który już wówczas przedstawiał ukrzyżowanego Chrystusa ubranego w wąską przepaskę. Mieszane uczucia, jakie wzbudzał w ludziach ów skromny strój, spowodowały wydanie osobnego rozporządzenia biskupiego nakazującego zasłanianie krucyfiksu specjalną zasłoną, którą tylko przy wyjątkowych okazjach odsłaniano przed wierzącymi.

sa przybitej do krzyża trzema gwoźdźkami (jedną stopę zakładano na drugą i obie przybijano do krzyża jednym gwoździem). Redukcja liczby gwoździ pełniła funkcję sygnalizacyjną: emfaticzną, podkreślając rozmiar cierpienia, a przez to również wyrażonej w tym cierpieniu miłości Chrystusa do Ojca i ludzi, oraz ewokacyjną, a dokładniej flektacyjną, pobudzając tym samym do większej skruchy.

(4) NAPISY

Wiele starożytnych krucyfiksów nie ma przedstawienia tabliczki z wypisaną «winą» Chrystusa. Niektóre natomiast mają napis wygrawerowany na belce pionowej (podłużnicy) nad głową lub na tablicach przybitych do podłużnicy nad głową Chrystusa. Warto zaznaczyć, że same napisy na wczesnych krucyfiksach bywają różne. Tablice z kręgu Kościoła Zachodniego – zawierają napisy w języku łacińskim, a z kręgu Kościoła Wschodniego – w języku greckim lub syryjskim. W Odrodzeniu upowszechnił się zwyczaj umieszczania napisu w trzech językach (hebrajskim, łacińskim i greckim), a sam napis przybrał formę «kanoniczną»: „Jesus Nazarenus Rex Judaeorum” (łac. – Jezus Nazarejczyk Król Żydowski – por. J 19, 19n). Napisy te spełniają funkcję referencyjną względem osoby Chrystusa i faktu jego ukrzyżowania. [Bez napisu – krucyfiks pozbawiony dodatkowych symboli – jest jedynie domyślnie przedstawieniem Chrystusa. W tym wypadku mogą pojawić się wątpliwości, czy aby na pewno jest to wizerunek Chrystusa, wszak na przestrzeni wieków ukrzyżowano wiele osób].

(5) CIAŁO

- (a) Postaci Chrystusa niekiedy nadawano cechy ideału męskości. Tacy Ojcowie Kościoła, jak św. Hieronim, św. Jan Chryzostom, św. Ambroży, św. Augustyn i św. Jan Damasceński opierając się na Psalmie 44 wyobrażali sobie Chrystusa jako pięknego mężczyznę. W ten sposób krucyfiks zaczął spełniać funkcję ewokacyjną, a w szczególności sublimacyjną: podkreślenie piękna ciała Chrystusa uwznioślało myśli i uczucia wierzących; ułatwiało kontemplację boskości Chrystusa, w przeciwieństwie do tych artystycznych przedstawień męki Mesjasza, które podkreślając głównie wielkość jego cierpienie – tę boskość «przyć miewały»).
- (b) Inni nadawali Chrystusowi postać «męża boleści». Św. Justyn, św. Bazylej, św. Klemens Aleksandryjski, św. Cyryl Aleksandryjski oraz Tertulian na podstawie Księgi Proroka Izajasza (Iz 52, 14; Iz 53, 1-3. 12) wyobrażali sobie Chrystusa jako całkowicie wycieńczonego przez cierpienie. Takie przedstawienie spełniało, po pierwsze, funkcję sygnalizacyjną, a mianowicie stymulującą, będąc wezwaniem do rozmyślenia nad ogromem cierpienia Chrystusa, a tym samym do medytacji nad miłością Boga do człowieka oraz, po drugie funkcję ewokacyjną, a mianowicie flektacyjną, pobudzając do refleksji nad stanem własnego sumienia oraz do skruchy z powodu popełnionych win, które miały być odkupione przez cierpienie Chrystusa.

- (c) Chrystusa przedstawiano również zgodnie z formułą *Deus regnans et triumphans a cruce* – (łac. „Bóg królujący i triumfujący na krzyżu” – nad grzechem, cierpieniem duchowym, fizycznym i śmiercią). Taki sposób przedstawiania dominował do XIII w. Względy teologiczne (śmierć na krzyżu nie jest kresem mesjańskiego przesłania Chrystusa) przemawiały za ukazywaniem w postaci ukrzyżowanego Chrystusa «Dawcy Życia», «Pana Życia», który chcąc odkupić człowieka, z własnego wyboru pozwolił przybić się do krzyża (por. Iz 53, 7; J 10, 15-18). Stąd przedstawiano Chrystusa z otwartymi oczyma, z twarzą palającą nadzwyczajnym blaskiem i spokojem (por. np. krucyfiksy Rafaela). Na niektórych krucyfikсах przedstawiany Chrystus ma rękę podniesioną do błogosławieństwa. Takie przedstawienie pełni funkcję sygnalizacyjną, a w szczególności memoratywną (przypominając o tym, że wiszący na krzyżu Chrystus pomimo cierpień, nie przestał być Bogiem), emfaticzną (podkreślając pełnienie przez Chrystusa funkcji kapłańskiej – najdoskonalszego ofiarnika, pragnącego zbawienia każdego człowieka – o czym szczególnie świadczy właśnie podniesiona do błogosławieństwa ręka), funkcje ewokacyjne: sublimacyjną (uwznioślając myśli i uczuć wierzących, pobudzało do dostrzeżenia transcendentnego wymiaru cierpienia Chrystusa oraz do dostrzeżenia planu Bożego zawartego w tej męce) oraz premonicyjną (przestrzegając przed grzechem, jako cierpieniem zadawanym Chrystusowi – Arcykapłanowi).
- (d) Na niektórych krucyfikсах okresu romańskiego i gotyckiego postać Chrystusa nie jest przybita do krzyża. Chrystus stoi na podnóżku, tj. ławeczce przybitej do krzyża, błogosławiąc ludzi. Mamy tu do czynienia z funkcją sygnalizacyjną: emfaticzną (podkreślenie charakteru i celu ofiary Chrystusa – ofiary podjętej w celu odkupienia, a nie potępienia człowieka), stymulującą (pobudzenie do większej odpowiedzialności za duchowe «poddanie się» Bogu w celu zbawienia nie tylko siebie samego, ale też i innych ludzi) – oraz ewokacyjną: sublimacyjną (uwznioślenie myśli i uczucia wierzących, umożliwiające kontemplację duchowego zamysłu Bożego, zmierzającego do odkupienia człowieka) i premonicyjną (przeostroga przed bagatelizowaniem woli Bożej).
- (e) Dopiero od X w. na Wschodzie, a od XII na Zachodzie zaczęto przedstawiać Chrystusa jako umierającego lub umarłego, czego znakiem była ikonograficznie przedstawiona krew wypływająca z przebitego boku (por. J 19, 33-35), co realistyczniej podkreśla ludzką naturę Chrystusa. Dlatego przedstawienie takie spełnia funkcję sygnalizacyjną, a w szczególności informacyjno-memoratywną przez dążenie do jak największego uikonizowania wydarzenia z Kalwarii (obrazowe przesłanie kerygmaticzne).
- (f) Odrodzenie posunęło się jeszcze dalej: umierający na krzyżu Chrystus przedstawiany jest w tej epoce w hiperrealistyczny sposób, ze świadomie przerysowaną brzydota: ciało koloru siniego zlane jest krwią, podkurczone, z zapadniętym brzuchem, z kolanami ostro zgiętymi i wystającymi daleko poza pion krzyża. W ten sposób do głosu dochodzi funkcja sygnaliza-

cyjna: emfaticzno-stymulująca (podkreślenie rozmiarów cierpień, wagi czynów ludzkich, miłości Boga do człowieka – i wezwanie do nawrócenia) – oraz ewokacyjna: flektacyjna (pobudzenie do skruchy).

(6) GŁOWA

Głowę Chrystusa przedstawiano najczęściej obróconą w kierunku prawego ramienia. Wynikało to z intencji symbolicznego przedstawienia dwóch aspektów Jego męki: obietnicy zbawienia uczynionej dobremu łotrowi oraz zapowiedzi Sądu Ostatecznego – w nawiązaniu do wypowiedzi Chrystusa skierowanej do „tych po prawej stronie” (por. Mt 25, 35 w przeciwieństwie do „tych po lewej” stronie – por. Mt 25, 42). Pełniło to funkcję ewokacyjną – a w szczególności premonicyjną, będąc swoistą przestrogą przed popełnianiem grzechów.

(7) UKŁAD RĄK

- (a) W okresie romańskim oraz częściowo w gotyku Chrystus nie miał przybitych rąk, przy czym niekiedy przedstawiano je w geście błogosławieństwa.
- (b) W epoce gotyku postać Chrystusa na krucyfiksie przedstawiano z ramionami rozciągniętymi w linii poziomej oraz klatką piersiową z wystającymi żebrami (por. Ps 21, 18). Wyciągnięte ramiona były symbolem powszechności odkupienia Chrystusa umarł za wszystkich. Wystające żebra były oznaką wycieńczenia fizycznego, a ponadto były symbolem «Nowego Adama» i «Nowej Oblubienicy» (tj. Kościoła), przez symboliczne nawiązanie do żebra «Pierwszego Adama», z którego, według opisu biblijnego, Bóg stworzył kobietę (por. Rdz 2, 21-23).
- (d) U jansenistów – odrzucających dogmat o powszechności odkupienia – Chrystus ma ramiona wzniesione ku górze, a nie rozciągnięte w linii poziomej. Kąt ostry między ramionami miał symbolizować to, że nie wszyscy będą odkupieni. Sposób przedstawienia ramion Chrystusa wyrażał więc niekiedy przynależność do Kościoła lub wyznawanie określonej herezji.

6. POLE SEMANTYCZNE KRUCYFIKSU

(1) Wokół krzyża, do którego Chrystus był przybity, umieszczano przedstawienia różnych postaci i przedmioty, które tam, zgodnie z opisem ewangelicznym, faktycznie się znajdowały.

- (a) Przedstawiano więc Matkę Boską, Marię Magdalenę oraz inne kobiety wymienione w Ewangelii (por. J 19, 25) Jana Ewangelistę, dwóch łotrów, a spośród egzekutorów wyroku (tj. żołnierzy rzymskich) najczęściej żołnierza z włócznią oraz setnika, który według Ewangelii Mateusza widząc przebieg śmierci Chrystusa ujrzał jego boskość (por. Mt

- 27, 35-55; Mk 15, 27-37; Łk 23, 33-49; J 19, 23-35). Postacie te pełnią przede wszystkim wszystkie odmiany funkcji sygnalizacyjnej: informują o tym, które osoby wytrwały przy Chrystusie do końca, przypominają smutną prawdę o opuszczeniu Chrystusa przez niektórych uczniów i tym samym podkreślają samotność Chrystusa i małoduszność uczniów. Pełnią poza tym funkcję ewokacyjną, a w szczególności sublimacyjną (pobudzając wierzących do większej więzi z Chrystusem oraz do kontemplacji miłości i wierności, oraz flektacyjną (pobudzając do większej skruchy).
- (b) Zwierzęta przedstawione pod krzyżem miały uwypuklić przemoc, której ofiarą padł Chrystus (np. żołnierz na koniu przebijający bok Chrystusa) lub też dzięki ułożeniu swojego ciała (np. głowy) podkreślają wagę wydarzenia i boskość Chrystusa (por. Przebicie włócznią Rubensa). Obecność zwierząt symbolicznie nawiązuje poza tym do innego wydarzenia z życia Chrystusa, a mianowicie do narodzin w stajni w Betlejem.
- (c) Przedstawiano poza tym księżyc i słońce osłonięte żałobnym kirem («przycmione») jako symbol «pokory» ciał niebieskich wobec śmierci «Słońca Życia», symbol kosmicznego wymiaru śmierci Chrystusa (por. 1 Kor 15, 27; Ef 1, 10; Kol 1, 16n; Hbr 1, 3). Pełnią one funkcję sygnalizacyjną: memoratywną (przywołując wydarzenia opisane przez Ewangelistów – por. Mt 27, 45; Mk 15, 33; Łk 23, 44; J 23, 44), emfaticzną (podkreślając wagę śmierci Chrystusa – ponadczasowy charakter jego ofiary oraz duchową moc jej skutków), stymulującą (skłaniając do głębszej refleksji nad «kosmicznym» wymiarem męki Chrystusa) oraz ewokacyjną: premonicyjną (przestrzegając przez bagatelizowaniem duchowych skutków własnego postępowania).
- (d) Kogut na krzyżu symbolizuje zdradę apostoła Piotra oraz jego żal za swą niewierność okazaną Chrystusowi. Pełni on w ten sposób funkcję sygnalizacyjną: memoratywną (przypomina o niewierności Apostoła Piotra), emfaticzną (podkreśla fakt opuszczenia Chrystusa przez uczniów) oraz stymulującą (wzywa do zachowywania postawy wierności względem Chrystusa oraz żalu za popełnione winy – wzorem apostoła Piotra). Dochodzi do tego jeszcze funkcja ewokacyjna – premonicyjna (przestroga przed brakiem duchowej czujności).
- (2) W tle umieszczano ponadto pewne przedstawienia dla zaakcentowania ciągłości historii zbawienia – więzi między Starym i Nowym Testamentem.
- (a) Przedstawienie czaszki ludzkiej (samej lub ze skrzyżowanymi piszczelami, umieszczonymi pod czaszką) miało symbolizować biblijnego Adama – pierwszego człowieka (por. Rdz 2, 7), jego śmierć, a także w ogóle śmiertelność ludzką, będącą konsekwencją grzechu Adama. Często w zębach czaszki umieszczano owoc (zwykle było to jabłko) – symbolizujące grzech pierworodny: nieposłuszeństwa względem Boga (por. Rdz 3). Taka czaszka-symbol, umieszczona pod krucyfiksem, miała dodatkowo symbolizować dogmat o powszechności odkupienia człowieka w obu jego aspektach: duchowym i cielesnym (por. 1 Kor 15, 21n; 1 Kor 15, 45; Rz

- 5, 12-21)³⁸. Wspomniane symbole pełnią przede wszystkim funkcję sygnalizacyjną: informacyjną (powiadamiając o zachodzeniu związku między śmiercią Chrystusa i grzechem pierworodnym oraz każdym grzechem będącym jego konsekwencją oraz o wypełnieniu się obietnicy zbawienia danej następnie człowiekowi, tj. tzw. «obietnicy mesjańskiej» – por. Rdz 3, 15), emfaticzną (podkreślając historiozbawczy charakter wydarzenia z Kalwarii) i stymulującą (wzywając do syntetycznego postrzegania i odczytywania męki Chrystusa, uwzględniającego uniwersalny charakter zbawczego czynu Chrystusa). Z funkcją sygnalizacyjną łączy się funkcja ewokacyjna: flektacyjno-premonicyjna (pobudzanie do refleksji nad własną kondycją duchową i do skruchy oraz przestrzeganie przed lekceważeniem Bożej nauki).
- (b) Umieszczano też postaci samego Adama i Ewy. Pełnią one tutaj funkcję sygnalizacyjną: memoratywną (wspominając wydarzenie z raju – jako początek ludzkiej grzeszności), emfaticzną (podkreślając związek męki Chrystusa z tamtym wydarzeniem) – oraz ewokacyjną: premonicyjną (przestrzegając przed lekceważeniem grzechu, złych czynów).
- (c) Dodawano poza tym postaci Jana Chrzciciela lub któregoś z patriarchów Starego Testamentu. Przy postaci Jana Chrzciciela umieszczano zazwyczaj przedstawienie baranka (przez wzgląd na fakt nazwania Chrystusa, właśnie przez Jana Chrzciciela, „Barankiem Bożym, który gładzi grzechy świata” – por. J 1, 29-36)³⁹. Umieszczenie tej postaci ma funkcję sygnalizacyjną: emfaticzną (pokreślenie związku śmierci Chrystusa z wydarzeniami biblijnymi, np. z «paschą egipską», podczas której krew baranka chroniła przed śmiercią pierworodnych chłopców żydowskich); stymulującą (do głębszej – biblijnej – interpretacji ofiary Chrystusa). Towarzyszy jej funkcja ewokacyjna, a w szczególności sublimacyjno-premonicyjna (ukierunkowanie myśli i uczuć wierzących do refleksji nad ciągłością i konsekwencją realizowania przez Boga planu zbawienia).
- (d) Drabina oparta o krzyż jest symbolicznym nawiązaniem do starotestamentalnej «drabiny Jakuba» (por. Rdz 28, 12), wskazującym na duchowy skutek ofiary Chrystusa – otwarty dostęp do Boga. Mamy tu do czynienia ze wszystkimi rodzajami funkcji sygnalizacyjnej: informacyjną (powiadamanie o zachodzeniu związków historiozbawczych), memoratywną (przypominanie owego starotestamentowego wydarzenia), emfaticzną (podkreślanie ciągłości Bożych planów w historii zbawienia), stymulującą (wzywanie do «szerokiego» spojrzenia na wydarzenie z Kalwarii, jako na wypełnienie się Bożych planów). Współgra z nimi funkcja

³⁸ *Legenda o drzewie krzyża świętego* mówi o tym, że krzyż Chrystusa został wykonany z drzewa, które wyrosło z grobu Adama. Czaszka pod krzyżem nawiązuje do przesłania tej legendy.

³⁹ Por. Mathias Grünewald, *Ukrzyżowanie*, [z:] Ołtarz z Isenheim (zamknięty). Osobną enklawę semantyczną stanowi napis widniejący nad postacią św. Jana Chrzciciela: „Potrzeba, by On wzrastał, a jam się umniejszał” (por. J 3, 30) – będący imperatywem moralnym skierowanym do odbiorcy obrazu.

ewokacyjna, a w szczególności: sublimacyjna (uwznioślanie myśli i uczuć wierzących w odczytywaniu sensu męki Chrystusa).

- (e) Szatana dodawano najczęściej w postaci węża, stanowiącego aluzję do sceny kuszenia w raju (por. Rdz 3). Miało to symbolizować wypełniającą się obietnicę pokonania duchowego wroga człowieka (por. zwłaszcza Rdz 3, 14n). Niektóre przedstawienia szatana występują obok postaci anioła dobrego; ma to być symbolem duchowej walki, która toczy się w kontekście ofiary Chrystusa – zderzenia dwóch światów: piekła i nieba – a zarazem sądu nad wszelkim stworzeniem, zatem nie tylko nad ludźmi, ale i nad aniołami (aspekt walki duchowej wyraża również kontrast postaw przybranych wobec ukrzyżowanego Chrystusa przez dobrego i złego łotra). Wyobrażenia te pełnią funkcję sygnalizacyjną, a w szczególności emfaticzną (podkreślając duchowy i transcendentny wymiar męki Chrystusa), stymulującą (wzywając do dostrzeżenia w męce Chrystusa wymiaru walki duchowej o człowieka) oraz funkcję ewokacyjną: premonicyjną (przestrzegając przed odrzuceniem męki Chrystusa jako środka do osiągnięcia zbawienia).
- (f) Umieszczenie personifikacji Kościoła i Synagogi miało symbolizować Nowe i Stare Przymierze – przyjęcie i odrzucenie Chrystusa jako Mesjasza⁴⁰. Dochodzi tu do głosu funkcja sygnalizacyjna: informacyjno-emfaticzno-stymulująca (informująca o odrzuceniu przez Sanhedryn – najwyższą władzę religijną Izraela – osoby Mesjasza; podkreślenie faktu odrzucenia Chrystusa; wezwanie do duchowej czujności oraz nawrócenia przez uznanie w Chrystusie zapowiadanego Mesjasza) – oraz funkcja ewokacyjna: premonicyjna (przeostroża przed odrzuceniem Chrystusa).
- (g) Krew spływająca z przebitego boku ku pachwinie jest symbolem-łącznikiem między sakramentem Eucharystii i chrztu – których symbolem jest właśnie krew i woda wypływająca z boku Chrystusa – a obrzezaniem jako znakiem Starego Przymierza (symbol teologicznej prawdy wyrażający zastąpienie obrzezania chrztem)⁴¹. Mamy tu do czynienia z funkcją sygnalizacyjną: emfaticzną (podkreślenie wyższości sakramentalnej łaski nad przepisem Prawa starotestamentowego) i stymulującą (wezwanie do przyjęcia duchowych darów wynikających z ofiary Chrystusa) – oraz funkcję ewokacyjną, a w szczególności sublimacyjną (kierowanie myśli ku duchowej wartości męki Chrystusa – szczególnie zaś Krwi Chrystusa, gładzącej grzechy i wprowadzającej «Nowe Przymierze» – por. Łk 22, 20: „Ten kielich to Nowe Przymierze we Krwi mojej, która za was będzie wylana”).

⁴⁰ Personifikacja Kościoła często zbiera przy tym do kielicha krew wypływająca z boku Chrystusa. Por. Chrystus krzyżowany przez cnoty, [w:] *Psalterz z Bonmont, f.15^v, ok. 1260 r., Be-sançon, Bibliothèque Municipale, MS. 54. Za: Dorothea Forstner OSB, Świat symboliki chrześcijańskiej, PAX, Warszawa 1990, s. 548.*

⁴¹ Por. pogląd Lea Steinberga, [w:] Manuel Jover, *Chrystus w sztuce*, Penta, Warszawa 1994, s. 138.

- (3) Swoisty sens symboliczny miały też inne motywy.
- (a) Aniołów płaczących lub zbierających krew Chrystusa do kielicha wprowadzono jako symbol smutku z powodu śmierci Chrystusa i symbol duchowej bezcennej krwi Chrystusa oraz powiązania ofiary Chrystusa ze światem transcendentnym, tj. z Bogiem Ojcem (aniołów rozumie się często jako wysłanników Boga). Pełni to funkcję sygnalizacyjną, a mianowicie emfatyczną (podkreślenie transcendentnego charakteru męki Chrystusa, a przez płacz anioła – rozmiaru cierpienia Syna Bożego) i stymulującą (skłanianie do odczytywania męki Chrystusa w wymiarze transcendentnym oraz do korzystania z duchowej mocy Krwi Chrystusa) – jak też funkcję ewokacyjną, a mianowicie sublimacyjno-flektacyjną (pobudzenie – przez smutek aniołów – myśli i uczuć wierzących do zjednoczenia ich z pragnieniami Chrystusa oraz przestroga przed grzechem).
- (b) Częstym motywem jest także pelikan własną krwią karmiący swe pisklęta co stanowi aluzję do sakramentu Eucharystii. Motyw ten pełni funkcję sygnalizacyjną, a w szczególności: emfatyczną (podkreśla fakt przymierza z Bogiem we Krwi Chrystusa oraz fakt duchowej życiodajności Krwi Chrystusa) oraz funkcję ewokacyjną, a w szczególności sublimacyjno-flektacyjną (uwzniosła myśli ku duchowej wartości pokarmu Eucharystycznego, tj. Krwi Chrystusa – oraz przestrzega przed grzechem, jako odrzucaniem duchowych darów ofiarowanych człowiekowi przez Boga).
- (c) Strumień światła padający na postać Chrystusa symbolicznie podkreśla supranaturalność wydarzenia; jasność w przeciwieństwie do zalegającej wokół krzyża ciemności symbolizuje błogosławieństwo i łaskę przeciwstawione grzechowi. Mamy tu do czynienia z funkcją sygnalizacyjną, w szczególności emfatyczną (podkreślanie duchowej wagi ofiary Chrystusa) – oraz funkcję ewokacyjną, w szczególności sublimacyjną («wzniesienie» myśli ku Bogu; pobudzenie do dostrzeżenia supranaturalnego charakteru męki Chrystusa i uwielbienia zamysłów Bożych).
- (d) Znacząca też jest dysproporcja wielkości przedstawianych na obrazie postaci. Chrystus ma największe rozmiary, nieco mniejsze Matka Boska itd. Dysproporcja ta pełni funkcję sygnalizacyjną: emfatyczną (podkreślając duchową hierarchię osób biorących udział w planach Bożych).
- (e) Powiewające wokół bioder perizonium (zwłaszcza u malarzy niemieckich XV i XVI w.) – w nawiązaniu do sztandaru zbawienia – jest symbolem «dynamiki» zbawienia oraz tryumfu Chrystusa⁴². Ma ono zatem funkcję sygnalizacyjną: emfatyczną (podkreśla tryumf Chrystusa nad złem) – oraz ewokacyjną: sublimacyjną (wzywa do kontemplacji tego wymiaru ofiary Chrystusa pomimo «przyćmienia» go naocznością cierpienia, które «aktualnie» zdaje się tryumfować).

⁴² Por. analogie do sztandaru – przede wszystkim [w:] Iz 49, 22 oraz [w:] Ps 20, 6; Pnp 2, 4 – a także do chorągwi jako symbolu rodowego, oznaczającego poszczególne rody w obozie izraelskim. Pod nim gromadzili się członkowie określonych rodów – por.: Lb 2, 10. 18. 25; Lb 10, 14. 18. 22. 25.

- (f) Czystymi rekwizytami są znaki na tylnej stronie krzyża: gwoździe, młotek, trzcina, bicz, drabina, korona ciemniowa, kielich (symbolizujący żółć), włócznia i ewentualnie kogut. Pełnią one funkcję sygnalizacyjną: memoratywną (przypominając okrucieństwo, z jakim ukrzyżowano Chrystusa), emfatyczną (podkreślając to okrucieństwo, a także, ciężar odkupionych grzechów oraz wielkość miłości Chrystusa do grzeszników), stymulującą (wzywając do poprawy życia religijno-moralnego) – oraz funkcję ewokacyjną: sublimacyjną, flektacyjną (pobudzając do skruchy i żalu za grzechy).
- (g) Układano też w znak krzyża symbole czterech Ewangelistów: św. Mateusza – człowiek, św. Marka – lew, św. Łukasza – wół i św. Jana – orzeł:

orzeł
 wół lew
 człowiek

Pełnią one funkcję sygnalizacyjną – memoratywną (męka Chrystusa jest opisana przez wiarygodnych świadków śmierci oraz zmartwychwstania) i emfatyczną.

- (h) W czasach Ariusza i jego zwolenników – szczególnie po orzeczeniu Soboru Nicejskiego (325 r.) potępiającego arianizm – dla podkreślenia wiary w bóstwo Chrystusa zaczęto do poprzecznicy (poprzecznej belki) dołączać(i) podwieszane na łańcuszku litery? i? (lub? i?)⁴³ oraz stawiać nad nimi świeczniki z zapalonymi świecami⁴⁴. Te dodatkowe znaki pełnią funkcję sygnalizacyjną: informacyjną (o przynależności znaku krzyża do Kościoła Katolickiego), emfatyczną (dla podkreślenia ortodoksyjności poglądów) i stymulującą (do wyznawania nauki wspomnianego Kościoła) oraz ewokacyjną: sublimacyjną i premonicyjną.

7. KOLOR I MATERIAŁ KRZYŻA

W wypadku krzyża w formie «drzewa życia» pień krzyża (drzewa) przedstawiano w kolorze zielonym, a gałęzie – w czerwonym. Zielen pnia symbolizuje życie Chrystusa, który gałęziom, czyli odkupionym ludziom, udziela łąski symbolizowanej barwą Jego krwi⁴⁵ (funkcja sygnalizacyjna: emfatyczna oraz ewokacyjna: sublimacyjna).

To, że krucyfiks wyrabiano ze złota, srebra, platyny, najlepszych gatunków marmuru, bursztynu, itp. miało podkreślać wartość tego znaku dla wierzącego i było oznaką wielkiej czci. Z drugiej strony zakony żebracze we wnętrzu swych świątyń mają krzyże drewniane, co ma być znakiem ubóstwa («ogołocenia») Chrystusa i zarazem pełnić funkcję sygnalizacyjną: stymulującą do zachowywania owego ubóstwa.

⁴³ Jest to nawiązanie do słów Chrystusa: „Jam Alfa i Omega, Pierwszy i Ostatni, Początek i Koniec” (Ap 22, 13).

⁴⁴ Jest to nawiązanie do innych słów Chrystusa: „Ja jestem światłością świata. Kto idzie za Mną, nie będzie chodził w ciemności, lecz będzie miał światło życia” (J8, 12) oraz „Jak długo jestem na świecie, jestem światłością świata” (J 9, 5).

⁴⁵ Sam Chrystus w drodze na Kalwarię wypowiada słowa metaforycznie zestawiające swoją mękę z zielonym drzewem oznaczającym życie bez winy (por. Łk 23, 31).

Nb. w Kodeksie Kanonicznym Kościoła Rzymskiego – Codex Iuris Canonici z 1917 r. w części poświęconej uzyskiwaniu odpustów przez kult krzyża był przepis mówiący o tym, że warunkiem uzyskania odpustu jest okazanie czci Bogu wobec krzyża, na którym ciało Chrystusa przybite jest do ramion drewnianych – stąd krzyż z metalu lub z jakiegokolwiek materiału innego niż drewno zawierały elementy drewniane. Miał to być swoisty ikon belek krzyża⁴⁶. Materiał więc poza stałą funkcją informacyjną samego krzyża pełni tutaj funkcję ewokacyjną (sublimacyjną), stymulującą do wierności Bożym przykazaniom. Ostatnią funkcję w jeszcze większym stopniu pełnią relikwie załączane do ramion krzyża.

8. KRZYŻ W TEOLOGII KATOLICKIEJ

Na gruncie teologii katolickiej krzyż jest znakiem Chrystusa ukrzyżowanego, a zarazem symbolem cnót chrześcijańskich i środka do celu soterycznego.

(1) SYMBOL ZBAWIENIA

W znaczeniu najszerszym krzyż jest symbolem zbawienia⁴⁷, czyli wyzwolenia od zła: niesprawiedliwości, zniewolenia, wyzysku, choroby, od wszystkiego, co nazywamy nieszczęściem ludzkim, w tym przede wszystkim śmierci ale zasadniczo jest symbolem wyzwolenia od zła duchowego: grzechu i potępienia⁴⁸.

(2) SYMBOL MIŁOŚCI

W głębszej warstwie znaczeniowej krzyż jest symbolem tajemnicy Bożej miłości (por. J 3, 16). Narzędzie hańby zgodnie z J 15,13⁴⁹ stało się tak ważne dlatego, że Chrystus na krzyżu jako Syn Boży w imieniu swego Ojca wszystkim ludziom okazał właśnie miłość w akcie przebaczenia grzechów⁵⁰. Nawet w najokrutniejszych dla siebie warunkach nie przestał świadczyć tej miłości⁵¹. Jako Syn Boży –

⁴⁶ Obecny Kodeks Prawa Kanonicznego Kościoła Rzymskiego z 1983 r. odszedł od tego przepisu.

⁴⁷ „Albowiem Bóg nie posłał swego Syna na świat po to, aby świat potępił, ale po to, by świat został przez Niego zbawiony” (J 3, 17). „Przez Mękę Twojego Syna dałeś zbawienie całemu światu, który odtąd może wychwalać Twoją wielkość. Na Krzyżu dokonał się sąd nad światem i zajaśniała potęga Chrystusa Ukrzyżowanego”. Por. 1 Prefacja o Męce Pańskiej, [w:] *Mszal Rzymski dla diecezji polskich*, Pallottinum, Poznań 1986, s. 34*.

⁴⁸ „On jeden przyjął śmierć, aby nas wszystkich wybawić od śmierci wiecznej i sam umarł na krzyżu, abyśmy mogli żyć z Tobą w niebie”. Por. 2 Prefacja o zmarłych, [w:] *[Mszal Rzymski 1986]*, s. 104*.

⁴⁹ Por. „Nikt nie ma większej miłości od tej, gdy ktoś życie swoje oddaje za przyjaciół swoich” (J 15, 13) oraz „Tak bowiem Bóg umiłował świat, że Syna swego Jednorodzonego dał, aby każdy, kto w Niego wierzy, nie zginął, ale miał życie wieczne” (J 3, 16).

⁵⁰ Por. „Lecz Jezus mówił: Ojczy, przebac im, bo nie wiedzą, co czynią” (Łk 23, 34) i „Przymijając pod krzyżem testament Bożej miłości wzięła za swoje dzieci wszystkich ludzi, którzy przez śmierć Chrystusa narodzili się do życia wiecznego”. Por. 3 Prefacja o Najświętszej Maryi Pannie, [w:] *[Mszal Rzymski 1986]*, s. 74*.

⁵¹ Por. przyp. 26. Ponadto Chrystus spełnia prośbę «dobrego łotra»: „Zaprawdę, powiadam ci, dziś ze Mną będziesz w raju” (por. Łk 23, 43) oraz troszczy się o swoją Matkę (por. J 19, 25-27).

a istotnym atrybutem Boga jest miłość (por. 1 J 4, 8; 1 J 4, 16) – pozostał «wierny sobie» do końca i na nienawiść odpowiedział miłością; stąd tak częste w języku religii metonimiczne określenie – „Miłość została ukrzyżowana”⁵².

(3) SYMBOL POJEDNANIA

Ojcowie Kościoła widzieli w krzyżu drzewo kosmiczne – znak wszechświata. Pionowa belka łączy ziemię z niebem i symbolizuje pojednanie człowieka z Bogiem. Pozioma natomiast symbolizuje relacje międzyludzkie. Te dwa wymiary złączone są w krzyżu w jedną całość – składają się na ofiarę Chrystusa. W liturgii Wielkiego Piątku w obecności krzyża Kościół zanosi do Boga modlitwy za wszystkich ludzi, bez względu na wyznanie i przynależność narodową⁵³. Dzięki męce Chrystusa (łasce krzyża) możliwe staje się odrodzenie zerwanych przez zło więzi międzyludzkich. Rozpięte na krzyżu ramiona Chrystusa intencją zbawczą) obejmują cały wszechświat; są wyrazem Jego woli, by ludzi zjednoczyć w jeden Kościół Boży⁵⁴.

(4) SYMBOL POKORY, POSŁUSZEŃSTWA I POKOJU

„Nikt mi życia nie odbiera, lecz ja sam je daję” – czytamy w Ewangelii św. Jana (J 10, 18). Jezus przyjmuje krzyż dobrowolnie, jako ofiarę z własnego życia. Okazuje tym samym – inaczej niż ludzie posłuszeństwo woli Boga Ojca: „Moim pokarmem jest pełnić wolę Ojca mego” (J 4, 34). W ten sposób krzyż jest także wezwaniem do naśladowania Chrystusa w postawie ufności wobec Boga w każdych okolicznościach życiowych, a zwłaszcza w cierpieniu i niepowodzeniach⁵⁵.

(5) SYMBOL WOLNOŚCI

Chrystus, choć odczuwa lęk przed cierpieniem, nie poddaje się ostatecznie dyktatowi tego uczucia. Ofiara może być prawdziwa wówczas tylko, gdy podejmuje ją ktoś wolny, a nie zniewolony lękiem. Chrystus mówi do Piłata: „Nie miałbyś żadnej władzy nade mną, gdyby ci nie była dana z góry” (J 19, 11).

⁵² Określenie to często występuje w pismach mistycznych i jest zapewne parafrazą formuły modlitewnej: „Byliśmy umarli z powodu grzechu i niezdolni zbliżyć się do Ciebie, ale Ty dałeś nam najwyższy dowód swego miłosierdzia, gdy Twój Syn, jedyny Sprawiedliwy, wydał się w nasze ręce i pozwolił się przybić do krzyża”. Por. I Modlitwa eucharystyczna o tajemnicy pojednania, [w:] *[Mszał Rzymski 1986]*, s. 344*.

⁵³ Por. Liturgia Wielkiego Piątku – Modlitwa Powszechna, [w:] *[Mszał Rzymski 1986]*, s. 134-140.

⁵⁴ „Ty mocą Ducha działasz w głębiach serca, aby nieprzyjaciele szukali zgody, przeciwnicy podali sobie rękę i ludy doszły do jedności”. Por. II Modlitwa Eucharystyczna o tajemnicy pojednania, [w:] *[Mszał Rzymski 1986]*, s. 348*. Por. także: „[w ten sposób] jednych, jak i drugich znów pojednać z Bogiem w jednym Ciele przez krzyż, w sobie zadawszy śmierć wrogości” (Ef 2, 16).

⁵⁵ „On sam będąc prawdziwym Bogiem, unizył samego siebie, i przez krew przelaną na krzyż przyniósł pokój całemu światu”. Por. I. Prefacja zwykła, [w:] *[Mszał Rzymski 1986]*, s. 53*.

(6) SYMBOL SOLIDARNOŚCI

Chrystus solidaryzuje się z wszystkimi ludzkimi cierpieniami i to w ten sposób, że ma je za własne cierpienia: „Wszystko, co uczyniliście jednemu z tych braci moich najmniejszych, Mnieście uczynili” (Mt 25, 40)⁵⁶. Cierpienie, które samo w sobie nie ma sensu i jest złem, zostaje w ten sposób uświęcone. Chrystus nadaje mu sens zbawczy.

(7) SYMBOL KOŚCIOŁA

Kościół zwany przez św. Pawła «Mistycznym (duchowym) Ciałem Chrystusa» jest ciałem zranionym i ukrzyżowanym. Tym co zadaje cierpienie Kościołowi jest każdy grzech popełniony przez chrześcijanina. Największy z nich to wprowadzanie podziałów w samym Kościele, wszyscy którzy to czynią: „krzyżują w sobie Syna Bożego i wystawiają go na pośmiewisko” (Hbr 6,6)⁵⁷.

(8) SYMBOL CHWAŁY

Krzyż nie jest tylko narzędziem męki, lecz znakiem chwały. Św. Jan Ewangelista bardzo wyraźnie daje do zrozumienia, że krzyż jest antycypacją chwały Bożej, bo daje początek zmartwychwstaniu i wniebowstąpieniu. Chrystus przybity do krzyża ukazuje prawdziwą godność człowieka. Kiedy «dobry» łotr błaga o miłosierdzie, Chrystus zwraca się do tego upokorzonego i zhańbionego człowieka słowami: „Dziś ze Mną będziesz w raju” (Łk 23, 43)⁵⁸. Ukazuje mu w ten sposób jego «nową» godność, uzyskaną właśnie dzięki swej ofierze. W tym znaczeniu krzyż jest symbolem eschatologicznej chwały zbawionych. Nowa godność stworzenia Bożego (Bóg w krzyżu nie tylko «przyznaje» się do swojego stworzenia, ale okazuje się Ojcem)⁵⁹.

⁵⁶ „Bóg jest zawsze po stronie cierpiących. Jego wszechmoc objawia się właśnie w tym, że dobrowolnie przyjął cierpienie (...). To, że pozostał do śmierci na krzyżu, to, że na tym krzyżu mógł powiedzieć do Boga tak, jak wszyscy cierpiący: «Boże mój, czemuś mnie opuścił» (Mk 15, 34) – właśnie to pozostało w dziejach człowieka jako najsilniejszy argument. Gdyby zabrakło tego konania na krzyżu, prawda, że Bóg jest miłością zawstaby w próżni” (Jan Paweł II).

⁵⁷ „On spełniając Twoją wolę, nabył dla Ciebie lud święty, gdy wyciągnął swoje ramiona na krzyżu, śmierć pokonać i objawić moc zmartwychwstania”. Por. 6 Prefacja zwykła, [w:] [*Mszal Rzymski* 1986], s.58°. Warto zauważyć, że zestawiony jest ten znak ze zmartwychwstaniem. Krzyż jest tu znakiem prognostycznym.

⁵⁸ „On objawił swoją chwałę wobec wybranych świadków, a Jego ciało podobne do naszego zajaśniało niezwykłym blaskiem. W ten sposób umocnił serca uczniów, aby nie ulegli zgorzeniu krzyża, a całemu Kościołowi dał nadzieję, że osiągnie chwałę, którą sam zajaśniał jako jego Głowa”. Por. Prefacja o Przemienieniu Pańskim, [w:] [*Mszal Rzymski* 1986], s. 62°.

⁵⁹ „Przez wielkanocne misterium zostaliśmy uwolnieni z jarzma grzechu i śmierci, i wezwani do chwały” (Por. 1. Prefacja na niedzielę zwykłą, [w:] [*Mszal Rzymski* 1986], s. 45°

(9) SYMBOL SĄDU OSTATECZNEGO

Śmierć Chrystusa, ma jednocześnie charakter sądu nad Szatanem i grzechem ludzkim. Dopełnienie tego sądu dokona się ostatecznie w dniu paruzji, tj. w czasie Sądu Ostatecznego, poprzedzonego powszechnym zmartwychwstaniem ludzi⁶⁰.

(10) SYMBOL DOSKONAŁEJ OFIARY.

Wszystkie ofiary składane w Starym Testamencie były zapowiedzią przyszłej ofiary odkupieńczej Mesjasza. Dokonała się ona właśnie w śmierci Chrystusa na krzyżu i w tym znaczeniu krzyż jest symbolem prawdziwej ofiary ekspiacyjnej⁶¹.

(11) SYMBOL KAPŁAŃSTWA

Chrystus na krzyżu osobiście złożył ofiarę ze swego życia i w tym znaczeniu jest nie tylko ofiarą przebłagalną za ludzkie grzechy, ale pełnił w tym akcie ofiarnym rolę kapłańską.

(12) SYMBOL OLTARZA

Krzyż, z tego powodu, że na nim dokonała się doskonała ofiara odkupieńcza, jest ołtarzem ofiarnym Chrystusa⁶².

(13) SYMBOL SAKRAMENTÓW ŚWIĘTYCH

Dokonana na krzyżu ofiara Chrystusa jest źródłem wszelkich łask udzielanych przez Boga ludziom. Aplikacja tych dóbr duchowych dokonuje się w sakramentach Kościoła i w tym znaczeniu krzyż jest symbolem sakramentów świętych⁶³.

⁶⁰ „Przez Mękę Twojego Syna dałeś zbawienie całemu światu, który odtąd może wychwalać Twoją wielkość. Na Krzyżu dokonał się sąd nad światem i zajaśniała potęga Chrystusa Ukrzyżowanego”. Por. 1. Prefacja o Męce Pańskiej, [w:] [*Mszal Rzymski* 1986], s. 34*.

⁶¹ „Przez ofiarę swojego ciała na krzyżu dopełnił On ofiary Starego Przymierza i oddając się za nasze zbawienie sam stał się Kapłanem, Ołtarzem i Barankiem ofiarnym”. Por. 5 Prefacja Wielkanocna, [w:] [*Mszal Rzymski* 1986], s. 41*.

⁶² „Ty namaściłeś olejem wesela Jednorodzonego Syna Twojego, naszego Pana Jezusa Chrystusa, na wiekiwiego Kapłana i Króla Wszczęświata, aby dopełnił tajemniczy odkupienia rodzaju ludzkiego ofiarując siebie samego na ołtarzu krzyża, jako niepokalaną ofiarę pojednania i aby poddawszy swej władzy wszystkie stworzenia, przekazał nieskończonemu majestatowi Twojemu wieczne i powszechne Królestwo, królestwo prawdy i życia, królestwo świętości i łaski, królestwo sprawiedliwości, miłości i pokoju”. Por. Prefacja o Jezusie Chrystusie, Królu Wszczęświata, [w:] [*Mszal Rzymski* 1986], s. 66*.

⁶³ „On wywyższony na krzyżu, w swojej nieskończonej miłości ofiarował za nas samego siebie. Z Jego przebitego boku wypłynęła krew i woda, i tam wzięty początek sakramenty Kościoła, aby wszyscy ludzie pociągnięci do otwartego Serca Zbawiciela, z radością czerpali ze źródeł zbawienia”. Por. Prefacja o Najświętszym Sercu Pana Jezusa, [w:] [*Mszal Rzymski* 1986], s. 65*.

(14) SYMBOL CNÓT CHRZEŚCIJAŃSKICH

W dokonywanej na krzyżu ofierze, objawia Chrystus wartość cnót chrześcijańskich, między innymi takich, jak: miłość do Boga i człowieka, miłosierdzie, cierpliwość, posłuszeństwo wobec woli Bożej, męstwo, łagodność, itd.)⁶⁴.

(15) SYMBOL UŚWIĘCENIA

Modlitwa pod znakiem krzyża ma za cel uświęcanie życia⁶⁵.

(16) SYMBOL KRÓLESTWA WIECZNEGO

Krzyż nazywany jest także „bramą nieba”. Przez ofiarę na krzyżu Chrystus «wprowadza» ludzi do Królestwa Wiecznego, a jednocześnie przez dar odpuszczenia win wprowadza pokój w ludzkie serca. Ten właśnie pokój przybliża człowiekowi wieczny pokój Królestwa Bożego.

(17) SYMBOL «DRZEWA ŻYCIA».

Przez spożycie «owocu zakazanego» z «Drzewa wiedzy dobra i zła», został człowiek oddalony od «Drzewa Życia». Ofiara Chrystusa na krzyżu wyjednuje człowiekowi dar życia wiecznego w Królestwie Bożym. Jest więc źródłem duchowego odrodzenia i życia wiecznego, stąd też krzyż jest symbolem «Drzewa Życia», do którego z chwilą ekspiacyjnej śmierci Chrystusa człowiek ma dostęp⁶⁶.

(18) SYMBOL WEZWANIA DO NAWRÓCENIA

Krzyż przypomina o ofierze Chrystusa za popełnione przez człowieka grzechy. «Wzywa» więc do refleksji nad stanem sumienia. Często w praktyce duszpasterskiej Kościoła ludziom znajdującym się na łożu śmierci, a niezdolnym do prowadzenia normalnej rozmowy, kapłan ukazuje krzyż w celu zachę-

⁶⁴ „Wezwani do męznego znoszenia przeciwności w wierze i w życiu, do wypełniania cnót chrześcijańskich. Wezwanie do trwania przy Chrystusie pośród codziennych zmagañ, a nawet do męczeństwa”. Por. Modlitwa nad darami, [w:] Msza o misjonarzach męczennikach, [w:] [*Mszal Rzymski* 1986], s. 24”

⁶⁵ Por. Formuła zwyczajna poświęcenia krzyża, [w:] *Nabożeństwa Diecezji Katowickiej. Agenda Liturgiczna*, Księgarnia św. Jacka, Katowice 1987, s. 487. Por. także: Formuła poświęcenia krzyża przydrożnego, [tamże] s. 487. Także: „Abyś doprowadził do chwały zmartwychwstania Twoich wiernych, których obdarzyłeś nowym życiem przez ofiarę na drzewie krzyża. Por. Modlitwa po Komunii, [w:] [*Mszal Rzymski* 1986], s. 178”. Por. także Prefacja na śluby zakonne, [w:] [*Mszal Rzymski* 1986], s. 99”.

⁶⁶ „Ty postanowiłeś dokonać zbawienia rodzaju ludzkiego na drzewie Krzyża. Na drzewie rajskim śmierć wzięła początek, na drzewie Krzyża powstało nowe życie, a szatan, który na drzewie zwyciężył, na drzewie również został pokonany przez naszego Pana Jezusa Chrystusa”. Por. Prefacja o Krzyżu Świętym, [w:] [*Mszal Rzymski* 1986], s. 67”.

ty do zaufania Bożemu miłosierdziu. Znakiem wiary i żalu za popełnione zło jest ucałowanie krzyża przez umierającego. W tym znaczeniu krzyż jest więc symbolem wezwania do nawrócenia.

9. KRZYŻ JAKO ZNAK PRZEŻEGNANIA SIĘ (ŁAC. SIGNUM CRUCIS)

W pierwszych wiekach chrześcijaństwa zarówno w życiu codziennym, jak i w liturgii *signum crucis* był w częstszym użytku aniżeli *crux exemplata*.⁶⁷ Wyróżnia się: znak duży i znak mały. Znak duży kreślony jest prawą ręką w powietrzu jako jedna całość złożona z dwóch linii: pionowej od czoła aż do splotu słonecznego (z lekkim dotknięciem obu punktów) i poziomej od lewego ramienia do prawego (również z lekkim dotknięciem obu ramion) – oraz złożenia obu dłoni. Znak mały kreślony jest jako trzy małe znaki krzyża (kciukiem prawej dłoni) na czole, następnie na ustach i na mostku.

Znak duży jest wyraźnym zewnętrznym przyznaniem się do wiary w Chrystusa. Stanowi on aluzję do tajemnicy trzech Osób Boskich – symbolicznie podkreślając odrębność każdej z nich, przy jednoczesnym symbolicznym wyrażeniu ich natury. Bogu Ojcu oddaje się w opiekę czoło (czyli ośrodek myśli) – podkreślając, że Bóg jest wszechmocny i jako taki stworzył człowieka jako stworzenie rozumne; usta (narzędzie mowy) oddaje się w opiekę Chrystusowi czyli Słowu Bożemu – w celu uprzytomnienia sobie, że wiarę należy wyznawać słowem i czynem – jak Chrystus; mostek, czyli okolice serca (ośrodka życia i symbolu miłości) oddaje się w opiekę Duchowi Świętemu. Znak duży pełni więc wszystkie rodzaje funkcji sygnalizacyjnej, ewokacyjnej i propellacyjnej.

Znak mały jest dyskretniejszym wyznaniem wiary (taka dyskrecja była rzeczą ważną w czasach prześladowań). Pełni on wszystkie funkcje znaku dużego, z wyjątkiem może funkcji informacyjnej (którą jednak pełni w czasie mszy, gdy wykonywany jest przed czytaniem Ewangelii).

⁶⁷ Przy okazji podejmowania zwykłych, codziennych czynności: „wychodząc lub wracając do domu, (...) wchodząc do kąpieli, siadając do stołu, zapalając lampę, kładąc się do łóżka...” (por. Tertulian, *De coron. milit.* 3). Przed posiłkiem żegnano zarówno siebie, jak i potrawy. W późniejszym okresie przed walką żołnierze najpierw żegnali się, a następnie dawano sygnał do wyruszenia do bitwy. W trakcie celebrowania liturgii „znakiem krzyża konsekrujemy Ciało Zbawiciela, oczyszczamy wodę chrztu świętego, poświęcamy kapłanów i inne sługi Kościoła, słowem wszystko, co potrzebuje uświęcenia...” (por. św. Augustyn, *serm. 181 de temp.*). Wszyscy wierzący zgromadzeni na modlitwie żegnali się przed czytaniem Ewangelii, a biskup przed kazaniem.

THE SEMIOTIC ANALYSIS OF THE SYMBOLIC FUNCTIONS OF THE CROSS**Summary**

First the author presents a list of non-Christian meanings of the cross and the kinds of crosses which appeared in the pre-Christian times (e.g. the mystical cross, the cross in the circle, the swastika, the Egyptian cross, the so-called ANKH, the Greek cross).

The author, starts with the presentation of the various meanings of the cross in Christianity (*sensu stricto*, *sensu largo*, in the metaphorical sense), then goes on to the analysis of various kinds of the cross in Christian thinking (*crux exemplata*, *crux immissa*, *crux patibulata*, *crux commisa*, *crux decussata*, «the Tree of Life»). Particular attention is given to the crucifix in the historical development of different ways of presenting the figure of crucified Christ: (i) the vicarious way, which is based on Old Testament figures. This way is a kind of 'semantic translation' of the mystery of Christ; it presupposes an elementary religious education of the receiver (this education constitutes a wide semantic field for this translation); (ii) the symbolic-theological way; (iii) the realistic way. In each of these representations the author analyses the semiotic functions of all the details representing Jesus Christ (the body, the head, the position of the arms, the garments, the inscriptions, the nails, the crown of thorns and other martyrdom paraphernalia). The author marks out here various types of semiotic functions: (a) informative, (b) memorative, (c) emphatic, (d) stimulating, (e) evocative, (f) defending, (g) exorcizing. A separate problem is the semantic field of the cross and semiotic functions of persons depicted in this semantic field (Mary, Adam and Eve, St. John the Baptist, St. John the Evangelist, etc.), and of objects (the Sun, the Moon, the cock, the skull and bones, the ladder, the hammer, the instruments of passion), and of Satan, angels, the Church and the Synagogue, the Blood of Christ, the pelican, the lamb.

Finally the analysis of the symbolic functions of the holy cross in Catholic theology is made. These symbols are: the symbol of salvation, the symbol of love, of reconciliation, of humility, of obedience and peace, of freedom, of solidarity, of the Church, of the glory of the saved, of the Last Judgement, of the perfect offering, of Christ's priesthood, of the altar, of the sacraments, of Christian virtues, of the sanctification, of the Eternal Kingdom, of the „Tree of Life”, of the call to conversion. To round off the author shows two kinds of making the sign of the cross and their semiotic functions.

Stanisław Przepierski OP